

ОСОБИСТІСНИЙ АСПЕКТ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯTHE PERSONAL ASPECT OF THE FUTURE TEACHER'S
PROFESSIONAL DEVELOPMENT

У статті висвітлено особистісний аспект професійного становлення майбутнього вчителя. Зазначено, що система підготовки вчителя, насамперед її зміст та форми повинні включати «запас свободи», що створюється полікультурністю та внутрішньою динамікою освоєння. У процесі формування ціннісної свідомості особистості майбутнього вчителя простежується певна закономірність – рух від переважання зовнішніх впливів через етап їх боротьби з внутрішньою енергією ціннісного самовизначення індивіда, що стає в цьому процесі унікальною особистістю, яка прагне до самоствердження, самовиховання до її самовдосконалення. У системі синергетичних уявлень саморозвиток людини полягає у проходженні нею безлічі точок біфуркації, тобто криз, від вибору напрямку руху в яких залежить подальший стан системи. У сучасних філософських концепціях людина сприймається як істота: активна та діяльна, чия діяльність має творчий характер; розумна та свідомо, здатна до рефлексії, прогнозування та проектування свого майбутнього, до пошуку та реалізації сенсу свого життя; самостійна та неповторна, здатна до самовизначення, що усвідомлює свій необмежений потенціал та відповідальна за самоздійснення; індивідуально-соціальна, що прагне взаємодії з іншими людьми. Перелічені характеристики сутності людини дають нам можливість визначити становлення особистості як постійну духовно-практичну роботу людини над собою, пізнання себе та пошук можливостей для самотворення. В основі процесу особистісного становлення особистості в здійснюваній нею предметній, мисленнєвій та духовно-творчій роботі лежить усвідомлення своїх можливостей та шляхів їх збагачення (самопізнання), управління власними думками та почуттями для ефективної діяльності (свідома саморегуляція), усвідомлення та підвищення свого статусу в соціумі, визначення власного професійного призначення (самовизначення). Самовизначення неможливе без самопізнання, що безперервно поглиблюється, ускладнюючи свідому саморегуляцію. Провідною діяльністю у процесі професійного становлення майбутнього вчителя має стати змістовна діяльність, заснована на переживанні та вираженні емоційного ставлення до суспільних цінностей.

Ключові слова: особистість, професійне становлення, майбутні вчителі, самовизначення, самоактуалізація, саморегуляція.

The article highlights the personal aspect of the professional formation of the future teacher. It is stated that the teacher training system, first of all, its content and forms should include a «stock of freedom», which is created by multiculturalism and internal dynamics of development. In the process of formation of value consciousness of the personality of the future teacher, a certain pattern is traced – the movement from the predominance of external influences through the stage of their fight against the internal energy of the value self-determination of the individual, which becomes in this process a unique personality, which seeks self-affirmation, self-education. In the system of synergistic representations of human self-development lies in passing many points of bifurcation, that is, crisis, on the choice of direction of movement in which the further state of the system depends. In modern philosophical concepts, man is perceived as a being: active and active whose activity is creative; intelligent and conscious, capable of reflection, forecasting and projection of your future, to find and realize the meaning of your life; independent and unique, capable of self-determination, which is aware of its unlimited potential and responsible for self-realization; individual-social, seeking interaction with other people. These characteristics of the essence of a person give us the opportunity to determine the formation of personality as a constant spiritual and practical work of a person on ourselves, to know ourselves and to find opportunities for self-creation. At the heart of the process of personal formation of personality in the subject, thinking and spiritual-creative work is the awareness of their capabilities and ways of their enrichment (self-knowledge), managing their own thoughts and feelings for effective activity (conscious self-regulation), awareness and increase of their status in society. Determination of own professional purpose (self-determination). Self-determination is impossible without self-knowledge, which is continuously deepened, complicating conscious self-regulation. The leading activity in the process of professional development of the future teacher should be a meaningful activity based on experiencing and expressing an emotional attitude to social values.

Key words: personality, professional formation, future teachers, self-determination, self-actualization, self-regulation.

УДК 37.011.3-051
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/56.2.23>

Прищепов М.М.,
аспірант кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Динамізм економічних та соціально-культурних змін у нашій країні та реалізація нової стратегії її розвитку актуалізують процеси реформації освіти, зокрема вищої педагогічної, спрямовуючи її на інтенсивне пробудження і розвиток внутрішніх сил кожної особистості та стимулюючи її здатність розвивати і використовувати власні можливості у своїй професійній діяльності. У цьому контексті

актуальності набуває особистісний аспект професійного становлення майбутнього вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема особистісного та професійного становлення майбутніх учителів завжди була цікавою для психологів та педагогів як минулого так і сьогодення. Так, у наукових здобутках В. Андрущенко розглянуто проблему формування особистості вчителя в сучасних умовах. Бех І. досліджував

науково-практичні засади особистісно-орієнтованого підходу до виховання особистості. У напрацюваннях Галузяк В. охарактеризовано активізацію рефлексивних процесів як умову розвитку особистісної зрілості майбутніх учителів. Дослідження Дубасенюк О. присвячені професійно-педагогічній спрямованості майбутніх учителів. І. Зязюн, Л. Крамущенко, І. Кривонос досліджували педагогічну майстерність педагогів. У дослідженнях В. Кременя проаналізовано синергетичний підхід до освіти. Пілецька Л. розглядала становлення особистості в умовах професійної мобільності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Професійне становлення майбутнього вчителя, як складний динамічний процес його практичної роботи над собою, орієнтований на розвиток інтегральних базисних характеристик особистості, що визначають професійну готовність до провадження педагогічної діяльності. Провідною ідеєю нашого дослідження є уявлення про професійне становлення як системотворчий фактор життєдіяльності та професійної підготовки, що забезпечує становлення особистості майбутнього вчителя. З огляду на це особистісний аспект професійного становлення майбутнього вчителя набуває дедалі більшої актуальності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проведення теоретичного дослідження особистісного аспекту професійного становлення майбутнього вчителя, ґрунтуючись на наукових здобутках відомих педагогів минулого та сьогодення.

Виклад основного матеріалу. У розумінні та обґрунтуванні процесу професійного становлення майбутнього вчителя велике значення мала філософська концепція екзистенціалізму (С. К'єркегор, Ж. Сартр, І. Фіхте, М. Хайдеггер, В. Франкл, М. Бубер, Н. Аббаньяно тощо), яка протиставляє сциентистсько-технократичному розгляду суспільства проблему людини, взятої в її внутрішніх характеристиках, як неповторне унікальне буття-екзистенція [9].

Дослідження особистісного аспекту професійного становлення майбутнього вчителя спонукає нас звернутися до герменевтичного напрямку, який є методологічною базою побудови гуманістичної комунікації в процесі навчання та виховання. Розглядаючи принцип взаємодії герменевтики та філософії освіти, науковці виділяють ряд показників освіти, основою яких виступає відкритість всьому новому. Ми дотримуємося герменевтично орієнтованого типу освіти, який містить у собі елемент саморегуляції та скорелювання з духовною природою людини, що виявляється через пильний погляд на самого себе. Герменевтика, не визнаючи винятковості знання, вважає цінним у розвитку особистості саме процес осмислення.

Важливим матеріалом, який стимулює наше осмислення процесу професійного становлення

майбутнього вчителя, виступили дослідження вчених, які звертаються до розгляду освіти з двох ракурсів, де одночасно визнається «загальний» характер «Я» та самостійне значення «живої» індивідуальної суб'єктивності за межами загальних форм. Вимога загальності реалізується у практичній освіті як уміння відволікатися від себе, відмовлятися від безпосередніх особистих потягів і потреб, особистих інтересів, побачити та зрозуміти те загальне, яким у цьому випадку визначається особливе. Тобто, підйом над собою, що здійснюється особистістю в освіті – це підйом у духовну сферу. Науковці зазначають, що людина, як духовна істота, вільна і має право вибирати напрями та зміст свого духовного життя та цінності, підкреслюючи, що будь-яка цінність зумовлена практикою, і практика постає як показник цінності. Практика включає в себе як власну реальну матеріальну форму, так і ту, яку К. Маркс називав «практично-духовним» освоєнням дійсності, що іноді надає більш сильний вплив на ціннісні орієнтації особистості, аніж її реальна практика [9].

Зауважимо, що система цінностей формується в кожного вчителя під час включення до практичної педагогічної діяльності чи радикально перетворюється залежно від змін його практичного буття. Отже, система підготовки вчителя, насамперед її зміст та форми повинні включати «запас свободи», що створюється полікультурністю та внутрішньою динамікою освоєння. У процесі формування ціннісної свідомості особистості майбутнього вчителя простежується певна закономірність – рух від переважання зовнішніх впливів через етап їх боротьби з внутрішньою енергією ціннісного самовизначення індивіда, що стає в цьому процесі унікальною особистістю, яка прагне до самоствердження, самовиховання до її самовдосконалення [10].

Таким чином, філософсько-герменевтичний напрям спонукає нас звернутися до розуміння внутрішнього духовного світу особистості, що стає найбільш значущим чинником смислової діяльності людини.

Розуміння сутності становлення людини, її саморозвитку обумовлюють ідеї синергетики як науки про буття. Істотними для нашого дослідження є основні засади синергетичного підходу, зокрема, принципи становлення свободи, діалогічності, фрактальності та складності.

У системі синергетичних уявлень саморозвиток людини полягає у проходженні нею безлічі точок біфуркації, тобто криз, від вибору напрямку руху в яких залежить подальший стан системи. Синергетика як наука про буття дає глибше розуміння сутності людини. Синергетичний підхід зумовлює нове розуміння сутності становлення людини, бо людина є складноорганізованою та самоорганізованою системою і всі основні характеристики синергетичного знання відповідають цьому

процесу. Наслідуючи таке розуміння, нав'язувати однакові шляхи розвитку кожному вчителю не можна – вони завжди багатоваріантні та унікальні [8].

Отже, в сучасних філософських концепціях людина сприймається як істота:

- активна та діяльна, чия діяльність має творчий характер;

- розумна та свідома, здатна до рефлексії, прогнозування та проєктування свого майбутнього, до пошуку та реалізації сенсу свого життя;

- самостійна та неповторна, здатна до самовизначення, що усвідомлює свій необмежений потенціал та відповідальна за самоздійснення;

- індивідуально-соціальна, що прагне взаємодії з іншими людьми.

Перелічені характеристики сутності людини дають нам можливість визначити становлення особистості як постійну духовно-практичну роботу людини над собою, пізнання себе та пошук можливостей для самотворення.

Окреслені наскрізні характеристики та базове визначення становлення виступили філософськими підставами розробки теоретичних основ особистісного аспекту професійного становлення майбутнього вчителя, у процесі осмислення яких ми орієнтувалися на необхідність постійної актуалізації внутрішнього потенціалу особистості, її вольових якостей, особистих завдань та вимог для ефективного саморозвитку. Враховуючи, що становлення особистості відбувається у діяльності та спілкуванні з іншими людьми, ми акцентували увагу на спеціально здійсненому педагогами поєднанні зовнішніх факторів з внутрішніми потребами та особистою позицією майбутнього вчителя, коли зовнішні фактори стають засобами для розкриття та зміцнення внутрішніх потреб.

Ми розглядаємо становлення особистості майбутнього вчителя через підвищення досвіду успішної діяльності, посилення відповідальності за якість та ефективність будь-якої діяльності, що виконується, формування почуття власної гідності за допомогою власного внеску в соціально значиму діяльність. В основі процесу особистісного становлення особистості в здійснюваній нею предметній, мисленнєвій та духовно-творчій роботі лежить усвідомлення своїх можливостей та шляхів їх збагачення (самопізнання), управління власними думками та почуттями для ефектної діяльності (свідомо саморегуляція), усвідомлення та підвищення свого статусу в соціумі, визначення власного професійного призначення (самовизначення).

У результаті самовизначення майбутній учитель вибудовує свою ціннісно-смыслову сферу або суб'єктний простір, який, на нашу думку, визначається низкою таких ознак:

- по-перше, це цілісний і найвищий усвідомлений образ себе;

- по-друге, суб'єктний простір – це ідентичність людини в її соціокультурному оточенні, здатність бути самим собою уподібненим до обраного соціокультурного оточення, протистояти руйнівним впливам середовища;

- по-третє, суб'єктний простір – завжди результат роботи людини над собою, результат постійного зусилля бути, зберігати свою позитивну ідентичність; у цьому відношенні заборона та самообмеження є не лише результатом, а й процесуальною характеристикою становлення людини як суб'єкта.

Самовизначення у професії – це пошук і знаходження в ній власного сенсу, розуміння буття, ставлення до істини, які згодом втіляться у педагогічній діяльності. У такому розумінні самовизначення майбутнього вчителя постає як самоде-термінація, на відміну зовнішньої детермінації. Самовизначення неможливе без самопізнання, що безперервно поглиблюється, ускладнюючи свідому саморегуляцію.

Створюючи умови становлення особистості майбутнього вчителя, важливо враховувати «трикутник потреб» А. Маслоу. На вершині піраміди знаходяться престижні потреби (повага, визнання, статус, самоповага) та духовні (само-вираження, самоствердження, самоактуалізація), досягнення яких неможливе без діяльності. Самоактуалізація, за А. Маслоу, це прагнення людини до самореалізації [1].

У психологічних дослідженнях інтерпретація цього впливає із внутрішнього контуру регулювання, динамічної концепції особистості. Динаміка потенційних можливостей у актуальні – основний психологічний механізм саморозвитку особистості. Якісні особливості цього механізму: усвідомлення та адекватність – все це є специфічними станами особистості, що характеризують її активність [4].

Самоактуалізація зумовлюється, з одного боку, процесом переходу від потенційного до актуального, а з іншого – взаємодією людини з навколишнім світом. Внутрішній процес відбивається у соціальному функціонуванні особистості. Самоактуалізація може здійснюватися як спонтанний процес (неусвідомлено), але це й керований процес (усвідомлення суб'єктом своїх властивостей та шляхів його самоактуалізації).

Сутність та зміст самоактуалізації є внутрішніми детермінантами професійної самоактуалізації, а зовнішні виступають готовністю майбутнього вчителя до педагогічної діяльності, що і є метою вищої професійно-педагогічної освіти [7].

Слід зазначити, що сучасна психологія використовує термін «сутність» (від латинського «essere» – буття). Цей термін позначає внутрішнє «Я». Відповідно до «Я-концепції», сутність чи внутрішнє «Я» людини має позаособистісну, трансперсональну природу. Якщо головна характеристика

особистості – її атрибутивність, то головна «особливість» сутності – відсутність будь-яких атрибутів, тобто суб'єктність. З цього випливає, що сутність людини – це те, чим є насправді вона сама. Результатом взаємодії особистості та сутності, зовнішнього та внутрішнього «Я» є ідентичність, що означає свідомість тотожності самої себе [2].

Відповідно до такого підходу, розвиток самості загалом спрямований на «оживлення» педагогічної позиції. Педагог із розвинутою самістю може визначити напрямок та перспективи свого професійного розвитку. Він активний, прагне розвиватися, ініціативний та самостійний.

Пошук особистісної ідентичності – центральне завдання періоду дорослішання, що доповнює процес розвитку «Я», вона активізує особистість, що розвивається (майбутнього педагога в період навчання у ЗВО) до пошуку «Я-концепції» як результату взаємодії біологічних, психологічних та психосоціальних впливів у ході розвитку. Інакше кажучи, у майбутніх учителів формується певна інтелектуальна, моральна, духовна та психологічна готовність до особистісного становлення у професії. Готовність особистості характеризується виникненням та дозволом періодичного напруження особистості при самовизначенні в діяльності; стійкістю емоційних станів, у яких переважає спрямованість у майбутнє, обґрунтована впевненість у собі і почуття власної гідності, діяльнісно-вольова активність; динамічна поведінка та діяльність; експериментування, творчість, імпровізація у діяльності; розширення власних можливостей тощо [6].

З точки зору психології, духовне «Я» формується саме у «процесах сенсоутворення». Ми дотримуємося думки, що характер процесів сенсоутворення залежить від духовних здібностей людини. Під духовними здібностями прийнято розуміти чесноти особистості – якості людини, що виражаються в бажанні робити добро, вмінні робити добро, реальних чеснотних вчинках. Здібності, які дозволяють людині робити добрі вчинки – це здібності до самопізнання, самосвідомості, самопереживання, співвідношення себе і світу, співвідношення себе з іншими людьми, пізнання інших [5].

В аспекті досліджуваної нами проблеми також важливим є розуміння духовного стану, який виступає як мотиваційна основа психологічної готовності людини робити вибір. Майбутній педагог у процесі теоретичної підготовки у ЗВО духовно готується до практичної реалізації своїх знань на практиці. Духовність, на думку психологів, є піднесенням до істинно людського, злиття свого життя з життям інших людей, сходження на п'єдестал «людини людства». Проте, з погляду духовності,

справді духовна особистість завжди прагнучиме «сходження до себе», гармонійно поєднуючи особистісну і громадську спрямованість [3].

Принаймні, у процесі становлення особистості зростає роль людини у власній долі. Людина, узгоджуючи свою життєдіяльність із зовнішніми обставинами, «запускаючи» в дію механізми саморозвитку, стає творцем своєї індивідуальної історії, прагне розкриття своїх сутнісних сил, свого «духовного Я», що становить ядро «життєвої перспективи».

Ми дотримуємося думки, що чим вище і актуальніше потреби в особистісно-професійному становленні в майбутніх учителів, тим вони вільніші у виборі напрямів особистісного зростання, а як майбутні професіонали – більш віддані своєму покликанню. У професійному плані вчені вважають розкриття закономірностей і механізмів формування вищих потреб людини найважливішою умовою її розвитку як соціально активної особистості, так і наполегливого просування до вершин майстерності у сфері професійної діяльності [3]. Науковці обґрунтовують ідеї детермінації розвитку особистості діяльністю, і тому людина вивчається з позицій її відповідності професії та успішної діяльності у ній.

Висновки. Отже, розглядаючи особистісний аспект професійного становлення майбутнього вчителя, ми встановили, що центральним місцем у сучасній педагогіці та психології є положення про внутрішній світ особистості та його зміст. Особистість людини – це жива, процесуальна система, що саморозвивається, має багатовимірну динаміку розвитку, в якій завжди можна виявити точки зростання і соціально-психологічного дорослішання. Провідною характеристикою особистості є суб'єктність, а формою її здійснення – усвідомлена саморегуляція. Умовами, що забезпечують реалізацію суб'єктної активності виступають: «Я-концепція», яка містить інтеграл особистісної оцінки способу своєї об'єктивації у житті та проєктивних тенденцій особистості; суб'єктний досвід життєдіяльності людини; внутрішнє протиріччя та рух до ідеалу як наслідок незадоволеності собою. Творча самореалізація особистості можлива на основі самопізнання та пізнання своїх зв'язків із навколишнім світом. Людина набуває досвіду самостворення, включаючись у соціальні відносини, гармонізуючи власні індивідуальні устремління із соціально заданими зразками. Провідною діяльністю у процесі професійного становлення майбутнього вчителя має стати змістовна діяльність, заснована на переживанні та вираженні емоційного ставлення до суспільних цінностей.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Maslow, Abraham H. *The Psychology of Science*. Gateway Edition 1.95 ed. Chicago : Henry Regnery Company, 1969.
2. Андрущенко В. Формування особистості вчителя в сучасних умовах. *Політичний менеджмент*. 2005. № 1. С. 58–59.
3. Бех І. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. К. : Либідь. 2003. 344 с.
4. Галузяк В. Активізація рефлексивних процесів як умова розвитку особистісної зрілості майбутніх учителів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського*. Серія: «Педагогіка і психологія». Випуск 39. Вінниця, 2013. С. 59-65.
5. Дубасенюк О. Дослідження професійно-педагогічної спрямованості майбутніх учителів. *Вісник Житомирського педагогічного університету*. Випуск 6, 2000. С. 34–41.
6. Педагогічна майстерність: підручник. І. Зязюн, Л. Крамущенко, І. Кривонос та ін. / За ред. І. Зязюна. К. : Вища шк. 1997. 349 с.
7. Пілецька Л. Становлення особистості в умовах професійної мобільності. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2013. № 3. С. 205–210. URL: http://nbuv.gov.ua/UniN/Tiprrp_2013_3_35 (дата звернення 27.02.2023).
8. Синергетика і освіта : монографія / За ред. В. Кременя. К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. 348 с.
9. Філософія освіти : навчальний посібник / За заг. ред. В. Андрущенко, І. Передборської. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 329 с.
10. Фіцула М. Педагогіка навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. К. : «Академія». 2000. 542 с.